

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FƏLSƏFƏ İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

RZA ƏSGƏR OĞLU USTAD RƏHİMİ

**SOSIAL KAPİTAL: MAHİYYƏTİ VƏ FORMALAŞMASI
XÜSUSİYYƏTLƏRİ (İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ
ŞƏRQİ AZƏRBAYCAN OSTANI NÜMUNƏSİNDƏ)**

İxtisas: 6312.01 – Sosiologiyanın nəzəriyyəsi, metodologiyası və tarixi

Sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

BAKİ – 2017

Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Sosial elmlər və psixologiya fakültəsinin Sosiologiya kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbərlər: fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor
İzzət Əsrəf oğlu Rüstəmov

fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Fazil Qulammirzə oğlu Vahidov

Rəsmi opponentlər: fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor
Rəfiqə Cəmil qızı Əzimova

sosiologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Bədəl Əsədulla oğlu Əhmədov

Aparıcı təşkilat: Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası

Müdafiə « » _____ 2017-ci ildə saat _____ da
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə İnstitutunun
nəzdindəki D.01.115 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı – AZ 1143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti, 31,
AMEA-nın Fəlsəfə İnstitutu, IX mərtəbə, konfrans zalı.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « » aprel 2017-ci ildə göndərilmişdir.

**D.01.115 Dissertasiya şurasının
elmi katibi, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru:**

Sevinc Arif qızı Həsənova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. İnsanlar müəyyən məqsədə çatmaq üçün, rastlaşdıqları çətinlikləri müvəffəqiyyətlə həll etmək üçün müxtəlif xarakterli, o cümlədən həmkarlıq xarakterli münasibətlər formalaşdırır, müəyyən birliklər yaradaraq digər qurumlarla daha geniş, faydalı əlaqələr qurur, öz fəaliyyətlərini daha rəasional tərzdə təşkil etməyə çalışırlar. Bu tipli fəaliyyət sosial kapitalın yaranmasına səbəb olur.

Sosial kapitalın səviyyəsinin müəyyən edilməsi və yüksəldilməsi cəmiyyət üzvlərinin müxtəlif problemləri daha uğurla həll etməsinə, dünyagörüşünün optimal istiqamətdə formalaşmasına və inkişaf üçün əsaslı qərar qəbul etməsinə yardım göstərir. Sosial kapitalın mövcud səviyyəsinin müəyyən edilməsi genişmiqyaslı ictimai təhlillər aparmağa, sosial-mədəni və siyasi proqramların hazırlanması və reallaşdırılması prosesinə və həmçinin sərmayə qoyma işlərinin milli maraqlara uyğun tənzimlənməsinə kömək edə bilər.

İctimai inkişafın göstəriciləri ilə yaxından tanış olan, maraqlı nəzəri araşdırmaları ilə diqqəti cəlb edən Parsons, Kolmen, Burdye, Darendorf, Habermas, Giddens kimi müasir nəzəriyyəçilərin və sosioloqların fikrincə, son dövrlərdə ictimai inkişaf və sosial kapitalla əlaqədar aparılmış genişmiqyaslı tədqiqatlar idarəetmə məsələlərinə, təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsinə, cinayətlərin və fəlakətlərin səviyyəsinin aşağı düşməsinə, münəqişə və anlaşılmazlıqların aradan qaldırılmasına, qarşılıqlı etimad səviyyəsinin yüksəldilməsinə və cəmiyyətin rifahının təmin edilməsinə müsbət təsir göstərə bilər. Araşdırmalar göstərir ki, cəmiyyət üzvləri arasındakı əlaqələr nə qədər möhkəm olarsa və insanlar ümumi mənəfelər uğrunda nə qədər sıx birləşərsə, o zaman yüksək nəticələr əldə etmək də asanlaşar. Tədqiqatçılar bu birliyi “sosial kapital” adlandırır və onun qarşılıqlı etimad, müştərek dəyərlər, cəmiyyətin hərtərəfli inkişaf sahələri ilə əlaqədar olduğunu vurğulayırlar.

Sosial kapitalın səviyyəsinin yüksəldilməsi müəyyən bir cəmiyyətin üzvlərinə onların yaşadıkları cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklərdən vaxtında xəbər tuta bilməsi və müvafiq tədbirlər görməsi üçün yeni imkanlar əldə etməsinə kömək edir. Unutmaq olmaz ki, hər bir cəmiyyəti təşkil edən fərdlər həyatlarını müxtəlif prinsiplər əsasında qururlar. Bəziləri fəal, müştərek qruplaşmalar yaradır, digərləri isə bu qruplaşmalara daxil olmurlar. Ona görə də hər iki tip arasındakı fərqləri müəyyən etmək və təmas nöqtələri

axtarmaq çox vacibdir. Sosial kapitalın vəziyyətini dəqiq bilməklə insanların ictimai sahələr üzrə daha optimal paylanması və əhəmiyyətli inkişaf proqramlarının hazırlanmasını təmin etmək mümkündür.

Müxtəlif ölkələrdə, o cümlədən ABŞ-da, İtaliyada, Almaniyada keçirilmiş tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, qarşılıqlı etimad və əməkdaşlığın, sosial kapitalın inkişaf səviyyəsinin yüksək olduğu cəmiyyətlərdə: a) ölkə vətəndaşlarının dövlətlə həmkarlıq münasibətləri də daha yüksək səviyyədə həyata keçirilir, nəticədə sosial kapitalla əlaqədar siyasi məsələlərin reallaşdırılması prosesi də asanlaşır; b) ölkə vətəndaşları siyasi məsələlərin həlli istiqamətinin dəyişdirilməsi, ictimai məsələlərin öz mənafeələrinə uyğun tərzdə həll olunması üçün dövlət orqanlarına fəal təsir göstərmək imkanına malik ola bilər; c) bürokratiya və siyasət adamlarının bir-biri ilə daha yaxşı həmkarlıq münasibətləri qurması təmin edilir. Sosial kapitalın inkişaf səviyyəsinin aşağı olması işə, bir çox müəlliflərin qeyd etdiyi kimi, müxtəlif uğursuzluqlara səbəb ola bilər.

Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək belə bir qənaətə gəlmək olar ki, sosial kapital siyasi, iqtisadi və sosial-mədəni sahələrin inkişafında mühüm rola malik olub, bütövlükdə möhkəm və uzunmüddətli inkişafın həyata keçirilməsinə xidmət edir. Bu səbəbdən də konkret sosial məkanlarda sosial kapitalın vəziyyətinin müəyyənəşdirilməsi, səviyyəsinin yüksəldilməsi ictimai proseslərdə mühüm rola malik olan bir fenomen kimi ciddi elmi-nəzəri və praktik məna kəsb edir. Ona görə də hazırkı tədqiqat işində sosial kapitalı sosioloji aspektdə təhlil etməyə səy göstərmişik.

Mövzunun işlənilmə səviyyəsi. Sosial kapital və onun formalaşması xüsusiyyətlərinə aid olan tədqiqatları şərti olaraq iki qrupa ayırmaq olar: İran İslam Respublikasında və xarici ölkələrdə aparılan tədqiqatlar.

İranda aparılan tədqiqatları araşdırarkən məlum olur ki, həmin tədqiqatlar əsasən ötən əsrin 90-cı illərindən etibarən intensivləşmişdir. Bu halda daha çox Qərb ölkələrində aparılan araşdırmalardan təsirlənmə müşahidə olunur. Lakin hazırkı tədqiqatlarda bilavasitə sosial kapitalla aid edilən bir çox məsələlərin (etimad, inam və s.) müxtəlif səviyyələrdə öyrənilməsi tarixinin kifayət qədər əsaslı ənənələrə istinad etdiyini söyləmək daha doğrudur.

Sosial kapitalla və onun ayrı-ayrı elementlərinə aid olan tədqiqatları nəzərdən keçirdikdə belə bir ümumi meyli izləmək mümkündür: sırf nəzəri xarakterli araşdırmalar tədricən konkret

faktların daha geniş dairəsini, o cümlədən İranın ayrı-ayrı ostanlarında konkret sosioloji araşdırmaların nəticələrini əhatə etmişdir. Məsələn, tədqiqatlarda etimadın növlərini araşdırmaq üçün müxtəlif regionları əhatə edən sosioloji sorğulardan istifadə olunması praktikası getdikcə daha geniş yayılmışdır. Olvi Təbar «Şəhərin idarə olunmasında vətəndaşların birgə fəaliyyəti» adlı tədqiqatında (2000-ci il) yüksək təhsil səviyyəsinin və gəlirlərin müştərək ictimai fəaliyyət sahəsinə göstərdiyi səmərəli təsirdən bəhs edir. Burada eyni zamanda kənd əhalisinin müştərək fəaliyyətinə təsir edən etimad, demokratik mühit, məlumatlılıq, sosial-iqtisadi dəyişikliklər və s. kimi amillər təhlil olunur. Qafarinin «İctimai-mədəni sahələrin tədqiqi» və «Kəşan kəndlərində formalaşmış müştərək fəaliyyət» (2001-ci il) adlı araşdırmalarında yeni inkişaf imkanları, fərdlərə, habelə qurum və təşkilatlara etimad məsələləri siyasi sistem kontekstində təhlil edilir.

Araşdırmalar göstərir ki, İranda ictimai etimad və ona təsir edən amillərin təhlilinə həsr edilmiş tədqiqat işlərinin dairəsi olduqca genişdir. Belə tədqiqatların müəllifləri sırasında Əmir Kafini, Kousərin, Əzimi Həşəmini, Səftərin, Beyatı və başqalarını qeyd etmək olar.

Problemin öyrənilməsi baxımından Kiyan Tacbəxşin və digərlərinin «İranda ictimai vəziyyətin təmin edilməsinin tədqiqi və sosial kapital nəzəriyyələri əsasında təhlili» adlı tədqiqat işi (2003-cü il) diqqəti xüsusilə cəlb edir. İşdə sosial kapitalın üç əsas göstəricisi qismində məlumatlılıq, etimad və qarşılıqlı fəaliyyət təqdim olunur, ailə üzvləri, qohumlar, dostlar arasında təzahür edən, həmçinin müxtəlif qruplaşmalara göstərilən etimadın meyarı məsələsi və vətəndaşların cəmiyyətdə mövcud olan dəyərlər sisteminə münasibəti təhlil edilir. Bu halda müştərək fəaliyyət cəmiyyətin ən mühüm məsələləri (təhlükəsizlik, qarşılıqlı fəaliyyət, rifah, azadlıq) kontekstində dəyərləndirilir. Tacbəxşin digər tədqiqatında («Fars ostanında məhəlli şuralara sosial kapitalın təsiri») 25 şəhərin 2550 sakinin rəylərinin öyrənilməsi əsasında şəhərlərdə etimad səviyyəsinin, sosial-iqtisadi vəziyyətlə əlaqədar qurumlara, ictimai birliklərə etimadın zəif olması və təlim-tərbiyə prosesinin, ictimai-iqtisadi vəziyyətin, qurumlararası qarşılıqlı ictimai etimadın məlumatlılıq əsasında fəaliyyət göstərməsinin müsbət məqamları, habelə siyasi qurumlarla müştərək fəaliyyət növünə etimadın nəticələri və s. kimi məsələrlə araşdırılmışdır.

Sosial kapitalın inkişaf səviyyəsini müəyyənləşdirmək istiqamətində aparılan tədqiqatlar sırasında üç araşdırmanın da adını çəkməyə ehtiyac duyuruq. Bunların birincisində Mazandaran

ostanının mərkəzi şəhərlərində yaşayan 15-35 yaşlı gəncləri əhatə olunmuş, 599 nümunə əsasında sosial kapitalın müxtəlif səviyyələrinə yaş, cins, ailə vəziyyəti, təhsil səviyyəsi, yaşayış məkanı və s. kimi amillərin təsiri nəzərdən keçirilmişdir (Şarepur, 2004-cü il). Bu halda müəllif həm şəxsi inanclara, fərdi əxlaqi keyfiyyətlərə malik olan qurumları, həm də daha çox siyasi və sosial-iqtisadi vəziyyətin hakimiyyəti altında olan qurumları tədqiq etmiş, nəticələrin müqayisəsinə xüsusi diqqət yetirmişdir. İkinci tədqiqatda İsfahan ostanında (20 şəhərin təmsalında) sosial kapitalın məkan lokallaşması baxımından özünü göstərən fərqli məqamları üzə çıxarılmışdır (Vəhid Qasemi, Reza Esmaili, Kamran Rəbii, 2006-cı il). Üçüncü tədqiqatda isə İranda sosial kapitalın hazırkı vəziyyətinin və mövcud imkanlarının təhlili əsasında gələcək inkişaf meyillərinə dair proqnozlar öz əksini tapmışdır. Müəlliflər (Məhəmməd Abdullahi, Pərviz Piran və Mirtahir Musavi) daha çox qrupdaxili prosesləri diqqətdə saxlamış, milli-tarixi adət və ənənələr, mili birliklərin yaranması və fəaliyyəti, mədəni qurumların yetkinləşməsi və s. kimi məsələləri xüsusi olaraq araşdırmışlar.

Problemin öyrənilməsi baxımından maraqlı, elmi baxımdan əhəmiyyətli bir məqamı da vurğulamağı vacib hesab edirik: sosial kapitalın mahiyyətinə və onun ayrı-ayrı sosial qruplarda, sosial-ərazi birliklərində formalaşmasının müəyyən məqamlarına İran universitetlərində hazırlanmış dissertasiya işlərində aydınlıq gətirilməsi istiqamətində ciddi səylər göstərilmişdir. Həmin işlərdə sosial kapitalın formalaşmasına təsir edən amillər onun kənd yaşayış məntəqələrində müasir durumu ictimai səciyyəvi cəhətləri öyrənilmiş, konkret faktlara istinad edən əsaslı ümumiləşdirmələr aparılmışdır.

İranda sosial kapitalın öyrənilməsi istiqamətində aparılmış tədqiqatları lazımınca qiymətləndirməklə yanaşı qeyd etməliyik ki, problemin tədqiqinin nəzəri-metodoloji məsələlərinə olan diqqət yetərli deyildir. Məhz buna görə də problemin tədqiqində müstərik fəaliyyətin az qala bütün formaları sosial kapital kimi dəyərləndirilmiş, qeyri-müəyyənlik məqamları azalmamış, əksinə, xeyli artmışdır.

Qərb ədəbiyyatında sosial kapital məsələlərinə dair araşdırmalar ötən əsrin 70-90-cı illərinə təsadüf edir, hərçənd həmin terminin işlədilməsinin təxminən 100 illik tarixindən bəhs etmək olar. Elmi ədəbiyyatda sosial kapital və onun formalaşması xüsusiyyətlərinin tədqiqində Robert Pantemin, Ceyms Kolmenin, Pyer Burdyenin, F.Fukuyamanın, Klaus Offenin, Volkokun, Con Deyvinin, Sente Navaronun və başqalarının xidmətləri xüsusi qeyd edilir.

Araşdırmalara əsasən bu qənaətə gəlmək olar ki, onların nəzəri araşdırmaları klassik nəzəriyyələrə əsaslanıb. Bu halda həmin anlayışın ifadə etdiyi mənalardan təcridi K.Marksin, E.Dürkheymin, G.Zimmelin və M.Veberin adları ilə əlaqələndirilir. Etiraf etməliyəm ki, Qərb elmi ədəbiyyatında sosial kapitalın ən mühüm aspektləri (əlbəttə, fərqli səviyyədə) təhlil olunmuş, müxtəlif mövqelər ortaya qoyulmuşdur. Araşdırılan məsələlər sırasına bunları aid etmək olar: sosial kapitalın mahiyyəti və iqtisadi, siyasi, sosial-mədəni sahələrdə təzahürləri; sosial kapitalın səviyyələri və onların müəyyənləşdirilməsi problemi; müxtəlif amillərin (cins, yaş, təhsil, sosial-ərazi birliklərinə mənsubluq, peşə-ixtisas və s.) sosial kapitalın inkişaf səviyyəsinə təsiri; sosial kapitalın meyarının müəyyən edilməsi; müxtəlif ölkələrdə və onların ayrı-ayrı bölgələrində sosial kapitalın inkişaf səviyyəsinin araşdırılması və müqayisəsi; sosial kapitalın müasir həyat tərzinin ayrı-ayrı komponentləri ilə əlaqəsi və s. Qərb tədqiqatçılarının araşdırmaları ilə tanışlıq göstərir ki, həmin araşdırmalarda diskussiyalı, hətta bir-birini inkar edən məqamlar çoxdur, xüsusən sosial kapitalın mahiyyətli xarakteristikalarının müəyyənləşdirilməsi məsələsində bu daha aydın nəzərə çarpır. Ona görə də bir tərəfdən sosial kapital məsələlərində nəzəri axtarışların əsas istiqamətlərini öyrənmək, digər tərəfdən isə konkret sosioloji araşdırmaları genişləndirmək və dərinləşdirmək məqsədəuyğundur.

MDB məkanında, o cümlədən Azərbaycanca sosial kapital anlayışının ehtiva etdiyi problemlərin tədqiqinin kökləri xeyli əvvəlki dövrlərə aid olsa da, problemin konkret surətdə araşdırılması əsasən son dövrlərə təsadüf edir. Son illərdə ən müxtəlif səviyyələrdə, xüsusən dövlət səviyyəsində iqtisadi kapital, o cümlədən neft kapitalını insan kapitalına çevirmək məsələsi xüsusilə kəskin şəkildə qoyulur. Bu, mövcud imkanların səfərbər edilməsini və insanın qabiliyyətlərinin təzahürünə, onun inkişafına istiqamətləndirilməsini nəzərdə tutur. Öz növbəsində insanın inkişafı ölkənin qüdrətinin artmasına, onun mədəni-intellektual səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

Araşdırmalar belə deməyə əsas verir ki, MDB məkanında sosial kapitalın formalaşması xüsusiyyətləri daha çox postsovet transformasiya şəraitində, sosial-iqtisadi və mədəni yeniləşmə prosesində nəzərdən keçirilir. Bu halda insan kapitalının ölçülməsinə xas olan çətinliklərə (İ.Soboleva), etimadın sosial-iqtisadi məzmununa (L.Polişuk, İ.Nikolayev, S.Yefimov, E.Maruskina), müasir şəraitdə sosial kapitalın formalaşmasına təsir göstərən amillərə (İ.E.Diskin, N.Dinello, V.L.Rimski, A.B.Kojaxmetov və başqaları) xüsusi diqqət yetirilir.

Azərbaycanda sosial kapitalın formalaşmasının ümumi məsələlərinin, ailədə və konkret kollektivlərdə etimad mühitinin qərarlaşması və möhkəmləndirilməsi problemlərinin araşdırılması da diqqətəlayiq məqamlardandır. Bu baxımdan R.Həsənovun, Q.Abbasovanın, R.Mirzəzadənin, L.Mövsumovanın, Ə.Abbasovun, Ə.Bayramovun, Ə.Əlizadənin, H.Əlizadənin və başqalarının əməyi qeyd olunmalıdır.

Beləliklə, həm İranda, həm də İrandan xaricdə sosial kapital və onun formalaşması probleminin tədqiqi istiqamətində xeyli iş görülmüş və mühüm nəticələr əldə edilmişdir. Lakin həmin nəticələrlə kifayətlənmək olmaz: aparılmış tədqiqatları diqqətlə araşdırmaq, qeyri-müəyyən və qeyri-dəqiq məqamları üzə çıxarmaq, çox mürəkkəb və ziddiyyətli dövrünü yaşayan bir ölkənin – İran İslam Respublikasının materialları əsasında sosial kapitalın formalaşması xüsusiyyətlərini sosioloji baxımdan təhlil etmək həm elmi-nəzəri, həm də praktik əhəmiyyət kəsb edir. Hazırkı dissertasiya işini bu istiqamətdə atılan addımlardan biri kimi dəyərləndirmək olar.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini sosial kapital problemləri, predmetini isə sosial kapitalın mahiyyəti və İran İslam Respublikasının Şərqi Azərbaycan ostanı nümunəsində onun formalaşması xüsusiyyətlərinin təhlili təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi sosial kapitalı birmənalı qiymətləndirilməyən mürəkkəb və çoxaspektli fenomen kimi təhlil etməkdən, həmin fenomenin formalaşmasına xas olan xüsusiyyətləri konkret regionun – İranın Şərqi Azərbaycan ostanını nümunəsində sosioloji baxımdan araşdırmaqdan ibarətdir. Bu məqsəd aşağıdakı konkret tədqiqatçılıq vəzifələrinin yernə yetirilməsi ilə reallaşdırılmışdır:

- sosial kapitalı cəmiyyət həyatının zəruri elementi kimi səciyyələndirmək, onun mahiyyətli xarakteristikalarını üzə çıxarmaq;

- sosial kapitalın formalaşmasını mürəkkəb, ziddiyyətli proses kimi nəzərdən keçirmək, bu prosesə təsir göstərən amilləri təhlil etmək;

- sosial kapitalın səviyyələrini, başlıca təzahürlərini araşdırmaq, onun meyarının müəyyən edilməsi ilə bağlı ayrı-ayrı alimlərin, mütəxəssislərin mövqelərindəki ümumi və fərqli cəhətləri aşkara çıxarmaq;

- əhalinin müxtəlif qruplarının sosial kapitalın növlərinə və təzahürlərinə münasibətini müəyyənləşdirmək, bu münasibəti ölkənin digər regionlarında aparılmış tədqiqatların nəticələri ilə müqayisə etmək, fərqli məqamların şərhini verməyə səy göstərmək;

- İİR-in Şərqi Azərbaycan ostanının 19 mərkəzi şəhərlərində müəllif tərəfindən hazırlanmış anket vərəqəsi ilə seçmə qaydasında 15-80 yaşlı əhalinin sorğusunu təşkil etmək, onun nəticələrini araşdırmaq və xüsusi cədvəllərdə əks etdirmək;

- sosial kapitalın formalaşması ilə cəmiyyətin demokratikləşməsi, sosial-siyasi sabitliyin möhkəmləndirilməsi, habelə milli-mənəvi dəyərlərin mühafizəsi arasındakı əlaqə və təsir mexanizmlərini araşdırmağa çalışmaq və müvafiq ümumiləşdirmələr aparmaq.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi tədqiqat zamanı qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələrlə bilavasitə bağlı olub, aşağıdakı konkret məqamlarda öz əksini tapmışdır:

- sosial kapital anlayışının dəqiqləşdirilməsinə səy göstərilmiş, onun mahiyyətinə dair müxtəlif elmi-nəzəri mövqelər müəyyənləşdirilmiş, onlara mümkün dərəcədə əsaslı müəllif münasibəti bildirilmişdir;

- belə bir mülahizə hərtərəfli əsaslandırılmışdır ki, sosial kapital fenomeninin nəzəri-metodoloji məsələlərinin aydın təsəvvür olunması uğurlu empirik tədqiqatın mühüm bazası kimi çıxış edir; nəzəri-metodoloji məsələlərdə qeyri-müəyyənlik konkret sosial tədqiqatları xeyli dərəcədə dəyərsizləşdirir;

- sosial kapitalın meyarının müəyyənləşdirilməsinə cəhd göstərilmiş, bu istiqamətdə aparılan elmi axtarışların əsas istiqamətləri nəzərdən keçirilmiş, onların müqayisəli təhlili verilmişdir;

- İran İslam Respublikasının Şərqi Azərbaycan ostanı ölkənin ən mürəkkəb regionlarından biridir; ilk dəfə olaraq bu region bütövlükdə, xüsusən də onun mərkəzi şəhərinin sakinləri kompleks sosioloji tədqiqat obyektinə kimi seçilmiş və sosial kapital baxımından müvafiq araşdırmalar aparılmışdır;

- tədqiqat işində əldə edilən konkret nəticələr zəminində Şərqi Azərbaycan ostanında sosial kapitalın daha optimal inkişafı baxımından əhəmiyyətli olan müəyyən təkliflər işlənilib hazırlanmış və əsaslandırılmışdır.

Dissertasiyanın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiyada araşdırılan problemlə bağlı İranın, Azərbaycanın və digər ölkələrin alimlərinin apardıqları tədqiqatlardan nəzəri-metodoloji əsas kimi istifadə edilmişdir. Problemin tədqiqində mühüm mənbə Azərbaycanın ümummilli lideri H.Ə.Əliyevin, respublika prezidenti İ.H.Əliyevin, İran İslam Respublikası rəhbərliyinin məruzə, çıxış və müsahibələri, habelə dövrü mətbuatda və internet saytlarında öz əksini tapan müxtəlif materiallar olmuşdur. İşdə milli və beynəlxalq xarakterli bir sıra rəsmi sənədlərə xüsusi diqqət yetirilmişdir. Tədqiqatda yeri gəldikcə analiz və sintez, induksiya və deduksiya, ümumiləşdirmə,

qruplaşdırma, tarixi-müqayisəli və sistemli təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur.

İşdə qarşıya qoyulmuş məqsəd və vəzifələri reallaşdırmaq, konkret problemlərin real mənzərəsini aydın təsəvvür etmək üçün həm müəllifin özünün keçirdiyi sosioloji tədqiqatın, həm də müxtəlif vaxtlarda İranın ayrı-ayrı ostanlarında aparılmış sorğuların materiallarından istifadə edilmişdir. Müəllifin keçirdiyi tədqiqat işinin statistik məcmusunu 15 ildən çox Şərqi Azərbaycan ostanının mərkəzi şəhərlərində yaşayan, (seçmə məcmusu 739 nəfərdir), yaş, təhsil, peşə, fəaliyyət tərz, sosial-ərazi birliyinə mənsubluq və s. baxımından müxtəlif göstəricilərə malik olan insanları əhatə edir. Digər sosioloji araşdırmalara müraciət edilməsi daha çox nəticələrin müqayisəsi ilə əlaqədar olmuşdur, başqa sözlə, onlara ümumi və fərqli məqamları üzə çıxarmaq üçün tələbat yaranmışdır.

Dissertasiyanın elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işində öz əksini tapan və təhlil olunan elmi-nəzəri məsələlər sosial kapitalın formalaşmasına dair daha konkret istiqamətlərdə gələcək elmi araşdırmalar üçün zəmin ola bilər. Tədqiqatın nəticələrindən sosial-siyasi və mədəni layihələrin hazırlanmasında və reallaşdırılmasında, sosial-iqtisadi və siyasi sabitliyin möhkəmləndirilməsində, insanlar və onların yaratdıqları müxtəlif birliklər, qurumlar arasında münasibətlərin optimallaşdırılmasında, qeyri-formal əlaqələrin daha nizamlı qurulmasında və s. istifadə oluna bilər. Dissertasiyadakı materialların geniş tədris imkanlarından yararlanmaq olar (Ümumi sosiologiya, Sosioloji tədqiqatın metodologiyası və metodikası, Politologiya, Sosial fəlsəfə, Sosial psixologiya və s. fənlərin tədrisində, buraxılış işlərinin və referatların hazırlanmasında, disputların təşkilində və s.).

Dissertasiya işinin aprobasiyası. İş Bakı Dövlət Universitetinin Sosiologiya kafedrasında yerinə yetirilmiş və müzakirə olunaraq müdafiəyə məsləhət görülmüşdür. Dissertasiyanın əsas müddəaları müəllifin çap etdirdiyi məqalələrdə (o cümlədən xaricdə nəşr olunmuş bir məqalədə), bir sıra elmi-praktik konfranslarda (2010-cu il, 2011-ci il) çıxışlarda öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı və əlavədən ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

«Giriş»də mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin işlənilmə dərəcəsi şərh edilir, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt

və predmeti, elmi yeniliyi, nəzəri-metodoloji əsasları, elmi-nəzəri və praktik əhəmiyyəti müəyyənləşdirilir, işin aprobeiasiyası və strukturu açıqlanır.

«**Sosial kapitalın tədqiqinin nəzəri-metodoloji məsələləri**» adlanan **birinci fəsil** iki yarım-fəsildən ibarətdir. Bu fəsildə sosial kapital fenomeninin mahiyyəti dəqiqləşdirilir, onun inkişaf səviyyələri və mühüm elementləri araşdırılır.

Birinci fəslin «**Sosial kapital anlayışı: mahiyyəti və nəzəri axtarışların əsas istiqamətləri**» adlı **birinci yarım-fəslində** sosial kapital anlayışının elmi ədəbiyyatda birmənalı təqdim edilməməsi vurğulanır, həmin anlayışa münasibətdə mövcud olan baxışlar, nəzəri-metodoloji yanaşmalar araşdırılır və bu əsasda müəllif mövqeyi müəyyənləşdirilir.

Dissertasiyada qeyd olunur ki, müasir şəraitdə mütəxəssislər cəmiyyətdə qərarlaşan ictimai əlaqə və münasibətlərin kəmiyyət və keyfiyyət xarakteristikalarını tədqiq etmək məqsədilə «sosial kapital» anlayışından istifadə edirlər. Mövcud mənbələrin araşdırılması göstərir ki, «sosial kapital» anlayışından ilk dəfə harada, hansı məqsədlə, hansı mənada istifadə olunması barədə dəqiq məlumat yoxdur. Lakin mənbələrdə bu termindən ilk dəfə 1916-cı ildə orta məktəb təhsilinin islahatçısı Henifenin istifadə etdiyi qeyd olunur. Sonralar həmin termindən iqtisadçı Qlen Luri, sosioloq Pyer Burdye və başqaları istifadə etsə də, onun elm aləmində nəzər-diqqəti cəlb etməsi Amerika sosioloqu Ceyms Koulmenin adı ilə bağlıdır. 1988-ci ildə o, Çikaqo şəhərində orta məktəb sahəsində aparılan islahatlarla əlaqədar, 1990-cı ildə isə Patnem İtaliyada ictimai həyatda demokratik əsasları tədqiq edərkən «sosial kapital» anlayışından istifadə etmiş, müvafiq surətdə təhsilin və demokratikləşmənin sosial kapitalı artırmaq imkanlarından bəhs etmişlər. 1990-cı ildən əvvəlki dövrlərdə nəşr edilmiş çoxsaylı elmi məqalələrdən ancaq 20-sində «sosial kapital» termininə rast gəlmək mümkündür. Belə məqalələrin sayı 1991-1995-ci illərdə 110-a, 1996-2000-ci illərdə 1010-a, 2001-2003-cü illərdə isə 1090-a çatmış, sonrakı dövrdə isə daha əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır.¹

Sosial kapital anlayışını müxtəsər izah etsək, deyə bilərik ki, o, sosial sistemin elə bir sahəsidir ki, fərdlər və qruplar müəyyən məqsədə çatmaq üçün onun mənbələrindən müntəzəm surətdə

¹ شارع پور، محمود، ، سرمایه اجتماعی: مفهوم سازی، سنجش و دلالت های سیاستگذاری، تهران: سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، معاونت اقتصادی و برنامه ریزی (1385)، 210 صفحه

faýdalanırlar; deməli, sosial kapital fərdlərin və qrupların sistemli şəkildə qərarlaşan əlaqələri, münasibətləri zəminində təşəkkül tapır. İnsan kapitalı bu anlayışa yaxın olub, insanların fəaliyyətində, davranışında təcəssüm edən şəxsiyyət keyfiyyətlərini ifadə edir. Sosial kapital termininin birinci tərəfi – «sosial» sözü onun fərdi, şəxsi əsaslara malik olmadığını göstərir. «Kapital» sözü də məcazi mənada işlədilmişdir, yəni bizə məlum olan adi kapital, sərmayə mənasını ifadə etmir. Lakin o, ənənəvi kapital kimi hasiledici qüvvədir və müəyyən dəyərlər sistemini ifadə edə bilər.

Yarımfəsildə qeyd edilir ki, sosial kapitala dair nəzəri biliklərin bünövrəsinin formalaşmasında bir sıra amillərin də rolu olmuşdur: qarşılıqlı mübadilə, xüsusən qarşılıqlı əlaqələrdə insani davranışların həyatı və psixoloji aspektlərinin mübadiləsinin humanizm nəzəriyyəsi baxımından təhlili, mübadiləyə cəlb olunmuş tərəflərin əldə etdiyi fayda və öz işindən aldığı zövq, istehsal əlaqələrinin qərarlaşması məsələlərinin təhlili və s. bu qəbildəndir. Fikrimizcə, sosial kapitalın mahiyyətinin tədqiqində və onun nəzəri əsaslarının işlənilib hazırlanmasında T.Parsonsun, Y.Habermasın, E.Giddensin, M.Kastelsin, C.Koulmenin, P.Burdyenin, R.Patnemin, K.Ofenin araşdırmaları məhz klassik nəzəriyyələrə əsaslanır. Lakin klassik nəzəriyyələrdə sosial kapitala yanaşma fərqli cəhətlərə malikdir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Volkok sosial kapital haqqında olan bütün nəzəriyyələri bir-birindən fərqləndirərək, onları dörd əsas qrupa ayırır: yerli sosial nəzəriyyə (bir qrup insanın qeyri-rəsmi şəkildə toplaşması, klublarda, əncümənlərdə, mədəni xarakterli kurslarda fəaliyyəti); sistem nəzəriyyəsi (bu nəzəriyyə sosial kapitalın müsbət və mənfi tərəflərini, insanlar arasında mövcud olan əlaqələri, həmrəyliyi, yerli ictimai ittifaqların, şirkətlərin, sənaye-iqtisadi korporasiyaların tədqiqini əsas götürür); orqanlar, qurumlar haqqında olan nəzəriyyə (burada yerli ictimai sistemlər, mədəni qurumlar siyasi-hüquqi aspektdə təhlil olunur); ikili nəzəriyyə (bu nəzəriyyədə sistemlər və orqanlar, qurumlar haqqında olan nəzəriyyələr birləşdirilərək onlar arasında ziddiyyətli məqamlar təhlil olunur).²

Yarımfəsildə sosial kapitala münasibətdə aparılmış tədqiqatlarda nəzəri axtarışların əsas istiqamətləri, ayrı-ayrı

² Woolcock M.& Narayan D. (2000) "Social Capital: Implication for Development Theory, Research, and Policy" . The World Bank Research Observer, Vol. (15), 2000, No 2. p. 233-234.

müəlliflərin mövqeləri, habelə daxili, yaxud xarici potensiala və əlaqələrə istinad etməsi xüsusi cədvəldə nəzərdən keçirilir və qeyd olunur ki, fərqli mövqelər ən mühüm məsələlərin müzakirə obyektinə çevrilməsini, sosial kapital anlayışının ifadə etdiyi mənanın dəqiqləşdirilməsini şərtləndirir.

Sosial kapital anlayışı olnun struktur ünsürlərinin açıqlanması ilə daha aydın təsəvvür oluna bilər. Araşdırmalar göstərir ki, elmi ədəbiyyatda sosial kapitalın strukturu birmənalı şərh edilmir. Bu baxımdan Avropada, ABŞ-da və Kanadada, Avstraliyada, habelə İranda aparılmış mühüm tədqiqatlar nəzərdən keçirilir və bəzi mövqelərin daha ciddi elmi maraq kəsb etdiyi vurğulanır. Məsələn, E.Giddens belə hesab edir ki, sosial kapital ümumi həmrəylik, öhdəlik və ictimai etimad kimi ünsürləri özündə birləşdirir. O, müasir cəmiyyətdə qrupdaxili nizamın və məhdudiyyətlərin daha geniş dairədə təşəkkül tapdığını nəzərə çarpdırır.³ Giddensdən fərqli olaraq, Oniks və Bullen sosial kapitalın qərarlaşmasında bir çox amilin çulğalaşmasını önə çəkirlər (məhəlli birliklərdə iştirak; qonşuluq əlaqələri; ailə və dostluq əlaqələri; işgüzar əlaqələr; müəyyən sahədə fəaliyyətlə əlaqədar təşəkkül tapan münasibətlər; etimad və təhlükəsizlik hissi; dözümlülük; həyat şəraitinin dəyişilməsi və dəyəri).⁴ Burdye sosial kapitalı kapitalın növlərindən biri kimi səciyyələndirir və onun üç əsas formada təzahür etdiyini əsaslandırır: a) iqtisadi kapital (bu, bilavasitə pulla əvəz oluna bilər və hüquqi baxımdan mülkiyyət toplama kimi formalaşır); b) maarifləndirmə kapitalı (bu, xüsusi şəraitə uyğun olaraq, iqtisadi kapitalla çevrilə bilər; başlıca məqsədi insanın təhsil-mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsidir); c) sosial kapital (bu, ictimai bərc və həmrəylik əsasında formalaşır, bəzi hallarda iqtisadi kapitalla çevrildiyindən ondan şöhrət və nüfuz qazanmaq üçün istifadə edilə bilər).⁵

³ پورتنس، آلهازرو، سرمایه اجتماعی، خاستگاه و کاربردهایش در جامعه‌شناسی مدرن، مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی، تهران: انتشارات شیرازه، (1384) صص 303-349

⁴ Onyx, J. and Bullen, P. (2000) Sources of Social Capital in I. winter (ed) social capital and public policy in Australian Institute of family studies, Melbourne, PP. 105-134

⁵ بورديو، پير، شكل‌هاي سرمايه، سرمايه اجتماعي، اعتماد، دموکراسي و توسعه، به کوشش کيان تاج بخش، ترجمه افشين خاکباز و حسن پويان، تهران: نشر شیرازه، (1384) صص 131-167

Onun fikrincə, «sosial kapital potensial və həqiqi qüvvələrin birləşdirilməsi nəticəsində yaranır»⁶.

Burdyeden fərqli olaraq, Koulmen sosial kapitalı onu şərtləndirən işlərin mahiyyəti və ehtiva edilən xüsusiyyətlər baxımından təhlil etmir, onun ictimai quruluşun nəticəsi olaraq yarandığını vurğulayır. Onun fikrincə, sosial kapital vahid bir anlam deyil, müxtəlif anlamların məcmusu olub, iki müştərək xüsusiyyətə malikdir: bütövlükdə ictimai quruluşun növlərindən biridir, həmin quruluşun həddlərində fərdlərin işini asanlaşdıran fenomendir.⁷ Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, mütəxəssislər Koulmenin apardığı təhlillərə Q.Beykerin əsərlərinin, xüsusilə onun «Bəşəriyyətin kapitalı» əsərinin təsirini qeyd edirlər. Zənnimizcə, bu təsir etiraf olunmalıdır. Koulmen «məntiqi nəzəriyyə» əsasında cəmiyyətin fərdi fəailiyyətləri ehtiva edən ictimai sistem kimi geniş miqyasda təhlilinə tərəfdardır. O, «ictimai nizam üsulu»nu konkretləşdirmək məqsədilə belə bir fikir irəli sürür ki, fərdlərin ayrı-ayrılıqda həyata keçirdiyi işlər sistemli şəkildə tədqiq edilərsə, həm fərdləri, həm də onların əldə etdiyi nailiyyətləri daha yaxşı dərk etmək olar. Araşdırmalara əsasən deyə bilərik ki, sosial kapitalın mahiyyətini Burdye maarifləndirmə, Koulmenin isə əqli seçim nöqteyi-nəzərindən təhlil etsə də, onların hər ikisi fərdi və ictimai təmasları mübadilə prosesinin zəruri mərhələləri kimi nəzərdən keçirirlər.

Faktlar sübut edir ki, sosial kapital problemi üzrə etiraf olunan tədqiqatçı R.Patnemin mülahizələri Burdye və Koulmenin sosioloji nöqteyi-nəzərindən fərqli olaraq, daha çox siyasi elmlərdən qaynaqlanırdı. O, İtaliyada və ABŞ-da apardığı tədqiqatlarını yekunlaşdıraraq belə qənaətə gəlir ki, sosial kapitalın hansı məkana və hansı millətə mənsub olması ilə demokratik quruluş və iqtisadi inkişaf arasında əlaqə mövcuddur. Patnem özünün məşhur kitablarında («Tənha bouling oyunu», «Mədəni adətlər və demokratiya») sosial kapitalın təsiri ilə cəmiyyətdə meydana çıxan dəyişiklikləri nəzərdən keçirir, əslində ictimai quruluşun xüsusiyyətləri baxımından apardığı təhlil əsasında onun üç növünü fərqləndirir: 1) şəbəkələr; 2) qarşılıqlı kömək vasitələri; 3) etimad.⁸

⁶ Yenə orada, s. 111-112.

⁷ Coleman J. Social Capital in The Creation of Human Capital, AJS. 1988, Vol. 94. P. 81.

⁸ Putnam R.D. Bowling alone: The collapse and revival of American community. New York: Simon and Schuster. 2000, p.23-25.

Patnemin fikrincə, fərdlərin ictimai əlaqələri və bir-birinə uyğunlaşması sosial kapitalın bünövrəsini təşkil edən xüsusiyyət kimi şəbəkələr sayəsində mümkün olur; qarşılıqlı kömək vasitələri və etimad məhz onun əsasında təşəkkül tapır. Patnem üfqi, yəni «bərabərlik» şəbəkəsini ümumi «inhisarçı» şəbəkədən fərqləndirir, ikincinin qarşılıqlı kömək vasitələrindən və etimaddan məhrum olduğunu qeyd edir. Tədqiqatçı belə nəticəyə gəlir ki, qarşılıqlı yardım həm paralel, həm də ümumi nəticə əsasında həyata keçirilir; etimad həmkarlığı möhkəmləndirmək üçün zəruri vasitədir. Onun vasitəsilə fərdin fəaliyyətinin gələcəkdə hansı nəticə verəcəyi əvvəlcədən müəyyən edilə bilər. Böyük cəmiyyətlərdə şəxsi etimad nisbətən zəif şəkildə formalaşır, lakin ictimai etimad, yəni ümumi nəticə əsasında qazanılmış etimad öz şüasını şəxsən tanıdığımız insanların üzərinə salaraq, cəmiyyət üzvləri arasında geniş həmkarlıq imkanları yaradır.⁹

Birinci fəslin «**Sosial kapitalın inkişaf səviyyələri və başlıca elementləri**» adlanan **ikinci yarımfəsl** sosial kapitalın təkamül səviyyələrinə və strukturuna həsr olunmuşdur. Bu halda əvvəlcə sosial kapitalın inkişafını səciyyələndirmək baxımından əhəmiyyətli olan üç səviyyə ayırd edilmiş və onların təhlili verilmişdir: 1) kiçik səviyyə – bu, əsasən fərdin düşüncə səviyyəsini ehtiva edir; 2) mərkəzi səviyyə – bu, qruplar və təbəqələr səviyyəsində təzahür edir; 3) böyük səviyyə – bu, ictimai sistem səviyyəsində mövcud sosial qrupların fəaliyyətində özünü göstərir. Nan Lin qeyd edir ki, sosial şəbəkələrdə mövcud olan mənbələrin əhəmiyyəti həmin sahəyə kapital qoyuluşunu şərtləndirir; bu mənbələrin sosial kapitala çevrilməsi prosesi ictimai quruluş, sosial qruplar və fərdlər arasında körpü rolunu oynayır.¹⁰

Sosial kapitala dair müvafiq nəzəriyyələrin və mənbələrin araşdırılması əsasında belə nəticəyə gəlmək olar ki, sosial kapitalın strukturunda üç başlıca elementi ayırd etmək olar: müştərək şəbəkələr; vasitə və metodların seçilməsi, dəyərlər və ümidlər; zamanət və ya etimad.

Sosial kapitalın ilk elementi ictimai məkanda insanlar arasında müəyyən əlaqələri bərqərar edən vasitələr kimi çıxış edir. Bu şəbəkələr çoxlu sayda fərdləri əhatə edir və məlumatların bir-birinə ötürülməsini təmin edir, «ictimai himayə» vasitəsilə sosial kapitalın əsaslarını möhkəmləndirir. Dissertasiyada müxtəlif tədqiqatçıların

⁹ Yenə orada, s.136.

¹⁰ Lin N. Social Capital: a theory of social strukture and action. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, p.143.

mövqeləri əsas götürülməklə ictimai əlaqələrin yerli şəbəkələr, açıq və qapalı şəbəkələr, çoxtərəfli şəbəkələr, üfiqi və şaquli şəbəkələr kimi növləri nəzərdən keçirilir, ayrı-ayrı mövqələrin müqayisəli təhlili verilir.

İşdə qeyd olunur ki, sosial kapitalın ikinci mühüm elementi olan qarşılıqlı fəaliyyət vasitələrinin və metodlarının seçilməsi mürəkkəb xarakterə malik olub, müəyyən dəyərlərlə, ümidlərlə bağlıdır. Belə ki, ümumi qarşılıqlı fəaliyyət sadəcə məlum şəxsin nüfuz sahibi olması üçün həyata keçirilmir. Hər hansı bir fərdin digərlərinə yardım etməkdə məqsədi müəyyən bir çətinliklə qarşılaşdığı zaman müqabil tərəfin də ona kömək göstərməsinə ümid etməsi və müəyyən dəyərlərə üstünlük verməsidir.¹¹ Fəaliyyət üçün seçilən metod və vasitələr sosiologiyada mühüm problemlərdən biri hesab edilən sosial nəzarət işini həyata keçirməkdə özünəməxsus rol oynayırlar. Müəllifin fikrincə, seçilən ictimai metod və vasitələrin bir çoxunun təməlində «Başqalarının nəzərindəki yerin onların sənə nəzərindəki yerin qədərdir» prinsipinə əsaslanan qarşılıqlı fəaliyyət prosesi dayanır.

Dissertasiyada həmin metod və vasitələrin iki növü yığcam şəkildə araşdırılır: 1. balanslaşdırılmış; 2. adət edilmiş, ümumi metod və vasitələr. Balanslaşdırılmış qarşılıqlı fəaliyyət tərzinə eyni vaxt çərçivəsində təxminən eyni dəyərə malik olan fəaliyyət növünün mübadiləsi aid edilə bilər (məsələn, eyni müəssisədə fəaliyyət göstərən şəxslərin tətillik günlərində bir-birini əvəz etməsi). Ümumi, adət edilmiş qarşılıqlı fəaliyyət tərzisi isə daimi mübadilə əlaqəsini ehtiva edir. Bu, əsasən birtərəfli, qaydasız prosesdir və faydalı olan hər hansı bir hərəkətin gələcəkdə yenidən təkrar olunması prinsipini nəzərdə tutur (məsələn, dostluq münasibətləri). Optimal vasitələrin, metodların tətbiq olunduğu cəmiyyətlərdə səhlənkarlığa, laqeydliyə və s. kimi hallara qalib gəlmək daha asan olur və qarşıya çıxan çətinlikləri birlikdə dəf etmək imkanı yaranır.¹²

¹¹ Knack S. and Keefer P. 'Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation', The Quarterly Journal of Economics, 1997, November, p.312

¹² اسدي، علي و همکاران، *گرایش‌های فرهنگی و نگرش‌های اجتماعی در ایران: گزارشی از یک نظرخواهی ملی در سال 1353*، تهران، پژوهشکده علوم ارتباطی و توسعه، 1353، s. 161. ایران (1356) ص 200.

Sosial kapitalın üçüncü vacib elementi olan etimad fərdlər arasındakı əlaqələrin səviyyəsinə, keyfiyyətinə fəal təsir göstərən amildir. Məsələn, fərdlər arasındakı həmkarlıq əlaqələri qarşılıqlı etimad əsasında formalaşarsa, əldə edilən nəticələr də yüksək olar, gələcək uğurlar üçün daha möhkəm zəmin yaranar. Təsadüfi deyildir ki, Fukuyama etimadı cəmiyyətdə nizamlamış və qarşılıqlı səmimi münasibətlər əsasında formalaşmış birlik kimi qiymtləndirir.¹³ Yarımfəsildə etimadın ayrı-ayrı tədqiqatçılar təfrəfindən təklif olunan müxtəlif növlərinin qarşılıqlı əlaqəsi, habelə digər elementlərlə qarşılıqlı təsiri də nəzərdən keçirilir. Qeyd olunur ki, etimaddan sui-istifadə halları fərdlər, qruplar və təşkilatlar üçün təhlükəli məqamlar yaradır, çox ciddi nəticələrə gətirib çıxara bilər. Ona görə də həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə etimadın səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün konkret göstəricilərin işlənilməsi və hazırlanmasını və tətbiqini vacib sayan tədqiqatçıların mövqeyini əsaslı sayırıq.

Dissertasiyanın **ikinci fəsl** «**Sosial kapitalın meyarı problemi**» adlanır və iki yarımfəslə əhatə edir. Bu fəslin «**Sosial kapital inkişaf fenomenidir**» adlanan **birinci yarımfəslində** sosial kapital inkişaf kontekstində nəzərdən keçirilir. Bu halda aşağıdakı istiqamətlər üzrə sosial kapitalın təsir imkanları xüsusi olaraq araşdırılır:

- milli və məhəlli istehsal səviyyəsində artım;
- iş bazarlarının təsir gücünün müasir üsullarla sadələşdirilməsi (bu, həmin bazarların müasir tələblərə uyğun qurulmasının və mövcud reallıqları dəqiq nəzərə almasının əhəmiyyətini azaltmır);
- təhsil sahəsində uğur əldə etmək yollarının asanlaşdırılması;
- cinayət hallarının profilaktikası və azaldılması;
- sağlamlıq səviyyəsinin yaxşılaşdırılması;
- dövlət orqanlarında fəal iş bacarıqlarının formalaşdırılması.

Araşdırmalar göstərir ki, sosial kapital daxilən intellektual şərhələrlə zəngin olan və praktik dəyişikliklərin təsirinə məruz qalan anlayışlar sırasına daxildir. Ona görə də siyasi, sosial-itisadi və sosial-mədəni inkişafın mühüm amili kimi sosial kapitalın meyarının müəyyənləşdirilməsi istiqamətində elmi axtarışların intensivləşməsi təbii sayılmalıdır. Bu axtarışlarda üç xüsusiyyət diqqəti cəlb edir: a) tədqiqatların sayca artması, onların coğrafiyasının genişlənməsi; b) tətbiqi tədqiqatların xüsusi çəkisinin artması, sosial kapitala dair zəruri göstəricilər sisteminin işlənilməsi və hazırlanmasına səy göstərilməsi; c) aparılan tədqiqatların keyfiyyətə yaxşılandırılması, konkret sosial

¹³ Fukuyama F. Trust: the social virtues and the creation of prosperity. London: Penguin, 1995, p.306.

qrupların (məsələn, mühacirlərin, kənd yoxsullarının və s.) tədqiqat obyektini kimi seçilməsi.

Hər üç istiqamətdə aparılan araşdırmalar göstərir ki, sosial kapital və onun başlıca elementləri ilə inkişaf prosesləri arasında qarşılıqlı əlaqə, təsir və nüfuzetmə münasibətləri mövcuddur. Ona görə də hazırda qloballaşma və integrasiya proseslərinin dərinləşdiyi bir şəraitdə həm sosial kapitalın, həm də inkişafın ayrı-ayrı komponentlərinin qarşılıqlı təsir imkanlarını optimallaşdırmaq xüsusi məna kəsb edir.

İkinci fəsilin **ikinci yarım fəslə «Sosial kapitalın meyarının müəyyən edilməsi mürəkkəb elmi-nəzəri və praktik problem kimi»** adlanır və həmin problemə dair müxtəlif mövqələrin təhlilinə həsr olunur. Qeyd edilir ki, sosial kapitalın meyarının müəyyən edilməsində bir sıra çətinliklər özünü göstərir. Belə ki, adətən sosial kapital anlayışının özü fərqli şəkildə, müxtəlif aspektlərdən təqdim olunur. İkincisi, sosial kapitalın meyarının müəyyənləşdirilməsində müxtəlif kontekstlər (məsələn, «icma», «sosial şəbəkə», «sosial təşkilat», «etimad» və s.) önə çəkilir ki, bu da mürəkkəbliyi bir qədər də artırır. Üçüncüsü, bəziləri meyar sözünün əvəzinə «əndazə», «ölçü», «həcm» kimi anlayışların işlədilməsinə üstünlük verirlər. Zənnimizcə, sosial kapitalın meyarının dəqiq və birmənalı müəyyən edilməsi o qədər real görünmür. Lakin bu, həmin problemin həlli istiqamətində alimlərin, praktikiqlərin söylərinin mənasını kiçiltmək üçün əsas vermir.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, əsrimizin əvvəlində sosial kapital problematikasını aradıran Stoun və Huges burada 4 məsələdə ciddi qüsurlar olduğunu qeyd etmişlər: birincisi, sosial kapitalın meyarının müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədar nəzəri şərhələr çox az yer verilmişdir; ikincisi, praktik xarakterli tədqiqatlar isə ümumi fəailiyyət üçün ancaq bir mənbə rolunu oynamışdır; üçüncüsü, həmin istiqamətdə nəzərə cərpacaq nəticələr əldə edilməmişdir; dördüncüsü, problemin tədqiqi zamanı sosial şəbəkələrin və ictimai şəraitin təsiri altında sosial kapitalın dəyişikliyə uğraması məsələsinə kifayət qədər diqqət yetirilməmişdir.¹⁴ Fikrimizcə, bu iradlar obyektiv mövqeyi ifadə edir.

Müxtəlif ölkələrdə sosial kapitalla əlaqədar aparılmış tədqiqatlardan istifadə etməklə elə bir model qurulmalıdır ki, o, bir sıra tələblərə cavab versin: praktik xarakterli elə tərifə əsaslanmaq lazımdır ki, orada sosial kapitalın struktur ünsürləri, başlıca inkişaf

¹⁴ Stone W. and Hughes J. Social Sapital Empirical Meaning and Measurement Validity. Australian İnstitute of Family Studies, Reseach Paper, No.27, 2002, p.41-42.

meylləri və istiqamətləri əks olunsun; sosial kapital problematikasının ayrı-ayrı məsələlərinə dair aparılmış tədqiqat materialları araşdırılmalıdır; seçilmiş istiqamətlərdə irəliləmək və əhəmiyyətli nəticələr əldə etmək üçün məlumatların toplanılması və müxtəlif təhlillərin, o cümlədən statistik təhlillərin aparılması təmin edilməlidir; əldə olunmuş materialların praktikada baş verən dəyişikliklərlə müqayisəsi zəminində sosial-iqtisadi təhlillər dərinləşdirilməlidir.

Bu tələbləri gözləməklə az-çox optimal olan model qurulması kifayət qədər mürəkkəb vəzifədir: bir tərəfdən həmin tələblər olduqca əməktutumlu xüsusiyyətləri ifadə edir, digər tərəfdən isə sosial kapitala dair tədqiqatlar bir sıra hallarda milli-məhəlli hədudlardan kənara çıxır, beynəlxalq tədqiqatlarda reallaşmalı olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, R.Patnemi sosial kapitalın meyarının müəyyən edilməsi üçün göstəriciləri təqdim edən ilk tədqiqatçılardan biri hesab etmək olar. O, ilk növbədə könüllülərin iştirakı ilə yaradılmış təşkilatların sadə əlamətlərini təhlil edərək bu qənaətə gəlirdi ki, bütövlükdə iki əsas istiqaməti əhatə edən göstəricilərlə kifayətlənmək olar: a) etimadla əlaqədar göstəricilər; b) sosial şəbəkələrdə əks olunan münasibətlərə dair göstəricilər. Sonralar o, fərdlərin mədəni qurumlara üzvlüyünü də bu sıraya əlavə etmişdir. Zənnimizcə, R.Patnemin irəli sürdüyü göstəriciləri əsaslı saymaq olar. Bunu ondan görmək olar ki, bir çox tədqiqatçılar (məsələn, Krişna, Şreder, Brem, Ran, Vitli və başqaları) da sosial kapitalın ayrı-ayrı səviyyələrini (fərdlər, ailə; qonşular, qohumlar; ictimaiyyət; milli səviyyə) tədqiq edərkən təxminən həmin göstəricilərə istinad etmişlər.

Dissertasiya işinin **«İranda sosial kapitalın formalaşması xüsusiyyətlərinin empirik sosioloji tədqiqı»** adlanan **üçüncü fəslı** əsasən müəllifin İranın Şərqi Azərbaycan ostanında apardığı anket sorğusunun nəticələrinin təhlilinə həsr olunmuşdur. Bu fəslin **«Tədqiqatın ilkin şərtləri»** adlanan **ilk yarım-fəslində** müəllifin apardığı konkret sosioloji tədqiqatın metodoloji və metodiki məsələləri nəzərdən keçirilir. Qeyd olunur ki, tədqiqat işinin statistik məcmusunu 15 ildən artıq müddətdə Şərqi Azərbaycan ostanının mərkəzi şəhərlərində yaşayan fərdlər təşkil edir. 2002-ci il üçün qeydiyyat sənədlərinə görə həmin şəhərlərdə (cəmi 19 şəhər) yaşayan sakinlərin sayı 2.112 999 nəfər, ailələrin sayı isə 569 824 olmuşdur. Seçmə Kukranın formuluna, habelə Krejcie və Morqanın tərtib etdiyi cədvələ əsasən aparılmış və 739 nəfər müəyyəndirilmişdir. Əsas metod anket sorğusu olsa da, digər metodlardan da, o cümlədən rəsmi

mənbələrin məlumatlarından və müəyyən vəziyyətlə əlaqədar həyata keçirilmiş müsahibələrin nəticələrindən də istifadə edilmişdir.

Sorgu vərəqəsində sosial kapitalın müxtəlif göstəriciləri öz əksini tapmışdır. Bununla əlaqədar müxtəlif ölkələrə aid ədəbiyyatın tədqiqi nəticəsində məlum olmuşdur ki, Stoun və Hyugesin şəbəkələrin strukturu, növləri, seçim metodları və keyfiyyətinin araşdırılmasını nəzərdə tutan metodu daha mükəmməl hesab edilə bilər. Ona görə də apardığımız tədqiqatda İranın, onun Şərqi Azərbaycan ostanının yerli əhalisinin həyat şəraitinin öyrənilməsi əsasında sosial kapitalın müxtəlif aspektlərini təhlil etməyə çalışmışıq. Bu halda sosial kapitalın üç aspektdə araşdırılmasına önəm verilmişdir: qeyri-rəsmi sosial kapital, qarşılıqlı razılaşma əsasında formalaşmış sosial kapital, qurumdaxili və qurumlararası sosial kapital. Birinci aspekti 11 sualla, ikinci aspekti 19 sualla, üçüncü aspekti isə 15 sualla əhatə etməyə çalışmışıq.

Tədqiqat zamanı təhlükəsizlik məsələsinin sosial kapitalla sıx əlaqəsini nəzərə alaraq, həmin məsələnin təhlilinə də müəyyən yer ayrılmışdır.

Anketin sınağı zamanı daha sabit və etibarlı göstəricilər əldə etmək məqsədilə 70 nəfər sakinlə müsahibə aparılmış və onların mülahizələri nəzərə alınmışdır. Məlum olmuşdur ki, sorgu vərəqinə bəzi yeni suallar əlavə etməyə, bir-birini az-çox təkrarlayan sualları ixtisar etməyə, qarşılıqlı razılaşma əsasında formalaşan sosial kapitalla daha çox diqqət yetirməyə ehtiyac vardır. Müsahibənin nəticələri araşdırılmış və anket sorğusu vərəqinin daha mükəmməl variantının hazırlanması təmin edilmişdir. Zənnimizcə, müxtəlif metodlardan istifadə olunması onlardan hər birinin məlum üstünlüklərini və məhdudluqlarını nəzərə almağa kömək etmişdir.

Sosial kapitalın nəzərdən keçirilən aspektlərinə dair nəticələr əldə edildikdən sonra Keranbaxın əmsallar cədvəli tətbiq edilməklə onlar araşdırılmış və məlum olmuşdur ki, bütün aspektlər üzrə göstəricilər 0.65 faizdən yüksəkdir.

Üçüncü fəslin **ikinci – sonuncu yarım fəslə «İran əhalisində sosial kapitalın formalaşması: ümumi və spesifik məqamlar»** adlanır və məlum problem üzrə Şərqi Azərbaycan ostanında aparılmış tədqiqatın nəticələrinin təhlilinə həsr olunur. Həmin ostandakı mərkəzi şəhərlərin əhalisinə müvafiq olaraq, 396 nəfər qadın (53,6%), 343 nəfər kişi (46,4%) sorğuya cəlb olunmuşdur, başqa sözlə, hər iki cinsin nümayəndələri tədqiqatda təxminən bərabər şəkildə təmsil edilmişlər. Anket sorğusu 11 yaş qrupunu (15-20 yaş – 111 nəfər, 21-26 yaş – 125 nəfər, 27-32 yaş – 122 nəfər, 33-38 yaş – 96 nəfər, 38-44

yaş – 82 nəfər, 45-50 yaş – 75 nəfər, 51-56 yaş – 42 nəfər, 57-62 yaş - 37 nəfər, 63-68 yaş - 22 nəfər, 69-74 yaş – 18 nəfər, 75 yaş və yuxarı – 9 nəfər) ehtiva etmişdir. Göründüyü kimi, anket sorğusunda 15-50 yaşında olanlar (611 nəfər) üstünlük təşkil etmişdir ki, bu da ostan üzrə rəsmi statistik məlumatla uyğundur. Sorğu zamanı həmçinin respondentlərin ailədəki statusu, təhsil və fəaliyyət vəziyyəti, məlumatları əldə etmək mənbələri, ictimai fəaliyyət sahələrində, o cümlədən qeyri-hökumət təşkilatlarının işində iştirakı və s. kimi məsələlərin də araşdırılmasına diqqət yetirilmişdir.

Əldə edilmiş materialların təhlili prosesində müəyyənləşdirilən bəzi səciyyəvi xüsusiyyətləri qısaca nəzərdən keçirməyi məqsəduyğun hesab edirik.

Araşdırmalar göstərir ki, əhali qeyri-rəsmi sosial kapital istiqamətində fəaliyyətə üstünlük verir. Belə ki, rəyi soruşulan 739 nəfərdən 613 nəfəri (82,9%) məhəlli səviyyədə işlərdə, 579 nəfəri isə (78,3%) dini sahələrdə iştirakı daha əhəmiyyətli hesab edir. Üçüncü yerdə mədəni iştirakçılıq (181 nəfər – 24%), dördüncü yerdə isə siyasi iştirakçılıq (124 nəfər 16,7%) dayanır.

Respondentlərin qeyri-hökumət təşkilatlarında iştirakçılığını səciyyələndirən elementlər də yuxarıdakı məlumatları bütövlükdə təsdiqləyir. Sorğunun nəticələrinə əsasən deyə bilərik ki, iştirakçıların əksəriyyəti müəyyən qeyri-hökumət təşkilatının üzvüdür, bəziləri isə bir neçə təşkilatda uğurla fəaliyyət göstərir. İlk beş yerin ardıcılığı belədir: dini əncümənlərə üzvlük (326 nəfər – 44,11%); Quran oxumağı öyrədən kurslarda daimi iştirakçılıq (258 nəfər – 34,9%); idman klublarına üzvlük (252 nəfər – 34,1%); xeyriyyə cəmiyyətlərinə üzvlük (243 nəfər – 32,8%); mədəniyyət klublarında iştirakçılıq (242 nəfər – 32,7%).

Sevindirici haldır ki, əhalinin müxtəlif təbəqələrinin ekoloji problemlərin kəskinləşməsi ilə əlaqədar ətraf mühitin mühafizəsi təşkilatlarına üzvlüyündə irəliləyiş özünü göstərir (213 nəfər – 28,8%). Siyasi təşkilatlara üzvlük isə axırıncı yerdədir (cəmi 27 nəfər – 3,6%). Bu, fərdlərin siyasətdən, siyasi məsələlərdən uzaq olmaq meylinin göstəricisi hesab oluna bilər.

Maraqlı bir məqama da diqqət yetirilməlidir: gənclərin qeyri-hökumət təşkilatlarında fəaliyyət səviyyəsini öyrənərkən məlum olmuşdur ki, onlar ən çox idman və əyləncə klublarında olmağa (295 nəfər – 36,6%), dini əncümənlərdə iştiraka (251 nəfər – 31,1%), məhəlli-qonşuluq təşkilatlarında və xeyriyyə cəmiyyətlərində iştiraka (müvafiq surətdə 184 nəfər – 22,8% və 183 nəfər – 22,7%) üstünlük verirlər. Onların elmi və öyrədici əncümənlərə meyl idə güclüdür (181

nəfər – 22,4%). Lakin gənclərin işlə təminatında (deməli, az-çox sabit tərzdə əmək haqqı almasında) problemlər olduğundan onların əksəriyyəti (421 nəfəri – 52,2%-i) dostlarından, yaxud ailə üzvlərindən faizsiz borc almalı olur.

Sorğu zamanı məlum olmuşdur ki, iştirakçıların 93%-dən çoxu ailəsinə, təxminən 85%-i qohumlarına, 54%-i qonşularına, 49%-i isə dostlarına etimad göstərir. İranın digər bölgələrində aparılmış anoloji sorğuların nəticələri ilə müqayisə əsasında bu qənaətdə gəlmişik ki, bütövlükdə İranda, o cümlədən Şərqi Azərbaycan ostanında ailə-qohumluq münasibətləri çox güclüdür.

Qarşılıqlı razılaşma əsasında formalaşan etimadı (ictimai qruplara olan etimadı) öyrənmək məqsədilə qoyulmuş suallara verilən cavabların təhlili əsasında belə nəticə çıxarmaq olar ki, müəllimlərə iştirakçıların 13,7 %-i orta səviyyədə, 42,4%-i çox, 24,6%-i isə tam etimad göstərir. Etimad dərəcəsi yüksək olan qruplar sırasına (müəllimlərdən sonra) universitet müəllimləri, həkimlər, polis və ictimai asayışı qoruyan orqanların işçiləri aid edilə bilər. Ən aşağı etimad dərəcəsi xarici radio və televiziya kanallarına və siyasətçilərə münasibətdə qeydə alınmışdır (müvafiq surətdə 16,1%, 11,5%, 3% və 20,2%, 14,2%, 3,2%).

Yarımfəsildə qeyri-rəsmi, qarşılıqlı razılaşma əsasında formalaşan, qurumdaxili və qurumlararası sosial kapitalın səviyyəsi ilə əlaqədar aparılmış araşdırmaların nəticələri də nəzərdən keçirilmiş, konkret şərhlər verilmişdir. Eyni zamanda araşdırılan şəhərlər üzrə qeyri-rəsmi sosial kapitalın orta səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsinə səy göstərilmişdir. Məlum olmuşdur ki, nəticələr 28,58%-lə 34,86% arasında tərəddüd edir: ən yüksək orta göstərici Bostanabadda (34,86%), Binabda (32,30%) və Sərabda (31,40%), ən aşağı orta göstərici isə Təbrizdə (28,58%), Əhərdə (28,86%) və Marağada (28,97) qeydə alınmışdır. Bu, kiçik şəhərlərdə böyük şəhərlərə nisbətən aیلə, qohumlara, dost-tanışlara, qonşulara etimad dərəcəsinin daha yüksək olmasına dəlalət edir. Göstəricilər arasında fərqi təxminən 6% olmasını nəzərə alsaq, deyə bilərik ki, Şərqi Azərbaycan ostanının mərkəzi şəhərlərində qeyri-rəsmi sosial kapitalın orta səviyyəsi bir-birinə çox yaxındır.

İşdə Şərqi Azərbaycanın mərkəzi şəhərlərində qarşılıqlı razılaşma əsasında formalaşan sosial kapitalın, habelə qurumlararası sosial kapitalın orta səviyyəsini aşkara çıxarmaq üçün aparılan araşdırmaların da nəticələri təhlil olunmuşdur. Birinci halda ən yüksək orta səviyyə (Melkan - 59,86%) ilə ən aşağı orta səviyyə (Culfa - 42,15%) arasında fərq 17,71%, ikinci halda isə ən yüksək orta

səviyyə (Bostanabad – 55,50%) və ən aşağı orta səviyyə (Sərab – 44,00%) arasında fərq 11,5 % təşkil etmişdir. Tədqiqatda sosial kapitalın əsas göstəricilərinin konkret parametrlər (cins, yaş, təhsil, məlumatlılıq səviyyəsi, fəaliyyət vəziyyəti, peşə və s.) baxımından təhlilinə və müqayisəsinə də müəyyən yer ayrılmışdır.

Dissertasiya işinin «**Nəticə**» hissəsində tədqiqat yeknulaşdırılmış, sosial kapitalın inkişafı, daha əsaslı təminatlarla möhkəmləndirilməsi baxımından əhəmiyyətli olan müəyyən təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Dissertasiyanın əsas məzmunu müəllifin çap olunmuş aşağıdakı məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Ərziyabiye keyfiyyət və saxtəre rəvabete ictemai be onvane yeki əz muallifəhayə sərmayeye ictemai // Fəsilnameye toseheye insani. Tehran: 2008, №1, s.51-66.
2. Sosial kapital anlayışının strukturuna dair // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: 2010, №1. s.334-339.
3. Sosial kapital anlayışının mahiyyəti və inkişaf tarixi // Tarix və onun problemləri. Bakı: 2010, №2. s.234-237.
4. Sosial kapitalın tərkib hissələri haqqında // Elmi əsərlər. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı: 2010, №2(15), s. 154-158.
5. Доверие как одно из важных условий формирования социального капитала // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего. М.: 2010. s.7-10.
6. Evaluation of social capital in Iranian cities / 4 th International Conference on Built Environment in Developing Countries (1-2 december 2010). Penang (Malaysia): 2010, p. 1820-1833 (həmmüəlliflərə).
7. Analyzing Economic Struktur Trend of Sektors in Iranian Economic/ 4 th International Conference on Built Environment in Developing Countries (1-2 december 2010), Penang (Malaysia): 2010. p.1803-1819 (həmmüəlliflərə).

Рза Аскер оглу Устад Рагими
Социальный капитал: сущность и особенности формирования (на
примере провинции Восточный Азербайджан
Иранской Исламской Республики)

Резюме

Исследованиями, проведенными на различных уровнях, было доказано, что насколько крепче связи между членами общества, насколько теснее объединяются люди между собой во имя общих интересов, настолько легче получить искомые высокие результаты. Взаимное доверие, совместные интересы создают потребность в нахождении и формировании точек соприкосновения между людьми, стоящими в сферах жизнедеятельности на разных позициях, отсюда и важность проблемы социального капитала. Социальный капитал играет существенную роль в совершенствовании социально-политических, экономических, культурно-интеллектуальных сфер общественной жизни, в целом способствуя устойчивому, продолжительному развитию, гарантируя его. С этой точки зрения исследование сущности феномена социального капитала в конкретном социальном пространстве – провинции Восточный Азербайджан Иранской Исламской Республики имеет серьезную научно-теоретическую и практическую значимость.

Диссертация состоит из введения, трех глав и заключения, а также списка использованной литературы и приложений.

В первой главе «Научно-методологические проблемы исследования социального капитала» в сравнительном плане анализируются различные взгляды и подходы относительно сущности социального капитала, проводятся необходимые уточнения, рассматриваются основные составные элементы и особенности их развития и функционирования.

Во второй главе диссертации «Проблема критериев социального капитала» социальный капитал характеризуется как феномен развития, рассматриваются трудности в определении его критериев, а также эволюция данного понятия в научной мысли.

В третьей главе «Эмпирико-социологическое исследование особенностей формирования социального капитала в Иране» автор раскрывает методологические и методические предпосылки проведенного исследования, анализируя при этом общие и специфические моменты, свойственные процессу формирования социального капитала в Иране.

В заключении обобщаются основные выводы по работе, даются рекомендации, значимые с точки зрения формирования социального капитала в современном Иране.

Rza Asgar oghlu Ustad Rahimi
Social capital: its essence and forming features
(On the example of western Azerbaijan district of the Islamic Republic of Iran)
Summary

In contemporary condition a lot of carried out investigations convincingly show that if the connections among the society members are strong and people closely unite for their general benefits then it makes easier to get high results. For the creation of this unit and strengthening by and by social capital has its specific role. As social capital is closely connected with different sides of society, it strengthens mutual trust and gives certain contrabution for public progress. But this phenomena has not enough been learnt either in the Islamic Republic of Iran or in Azerbaijan. So, investigation of such problem on the level of thesis is not only important for scientific and theoretical point of view, but also from the point of view of practice.

The thesis consists of introduction, three chapters, conclusion, the list of bibliography and addition.

In the first chapter the theoretical and methodological problems of investigation of social capital are investigated. In this case the essence of the conception of social capital are determined according to the comperative analyses of different positions. The main directions of theoretical investigations carried out by them are determined and characterized in Iran and foreign countries. In this chapter special attention is paid to the development levels and characteristics of the main elements of social capital.

The second chapter is devoted to the problem of social capital. As to the autor social capital is conception and determination of its criterion problem monosemantically is very difficult. And that is why much attention must be paid that social capital must be investigated as development and it is consentrated on the analyses for determining its criterion.

In the third chapter of the thesis the empiric sociological investigation is carried out on formation of features of social capital in Iran. And here the main parametre of concrete sociological investigation carried out by the autor are presented, the analyses of their results are given and these results are compared with the results of analogical investigations carried out in different regions of Iran.

In the "Conclusion" part the investigation is summarized, some important offers and advice about development of social capital and its strengthening are put forward.

Tiraj 100. Format 60x84 $\frac{1}{16}$

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının mətbəəsi
Bakı ş., H.Cavid pr-ti 115

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ФИЛОСОФИИ**

На правах рукописи

РЗА УСТАД РАГИМИ АСКЕР оглы

**СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ: СУЩНОСТЬ И
ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ (НА ПРИМЕРЕ
ПРОВИНЦИИ ВОСТОЧНЫЙ АЗЕРБАЙДЖАН
ИРАНСКОЙ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ)**

Специальность: 6312.01 – Теория, методология и история
социологии

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по социологии

БАКУ – 2017